

Олег Ярош

**Українські та польські природничники:
між релігійними уявленнями
та науковим світоглядом**

Oleg Yarosh

**Ukrainian and Polish Natural Scientists:
Between Religious Imagination Beliefs
and Scientific Worldview**

Abstract. The monograph under review is based on original field research materials, which include 100 interviews with physicists and biologists from Ukraine and Poland, and the author's conceptualizations. It addresses a wide scope of theoretical and methodological issues, including such important sociological concepts as "imaginarium" (imaginary) and "field". The monograph proposes a taxonomy of religious types common among natural scientists localized in the socio-cultural contexts of Poland and Ukraine. The reviewer concludes that the author successfully accomplished a comparative analysis of the religious worldview of biologists and physicists in Ukraine and the analysis of the factors that shape them.

Польсько-українська соціологиня, докторка Марія Рогінська, яка представляє Краківський педагогічний університет, протягом останніх років досліджувала релігійність науковців-природознавців у різних країнах, зокрема в Польщі та Україні, і результати цієї копійної праці містяться у книзі (Rogińska, 2021), яку ми представляємо увазі читачів.

Загальне враження від книги: це великий масив доволі складного, але добре вибудованого тексту, що охоплює широке коло теоретико-методологічних питань, матеріали польових досліджень, які включають 100 інтерв'ю з фізиками й біологами з України та Польщі, та авторські концептуалізації. Можна сказати, що основна мета книги – порівняльний аналіз релігійного світогляду біологів і фізиків в Україні та аналіз чинників, що їх формують, авторка успішно реалізувала.

У своїй праці дослідниця переосмислює поширені соціологічні концепти, зокрема «імаджинаріум» (уявне) та «поле». Імаджинаріум – це образи і виражені за допомогою образів ідеї, що стосуються фундаментальних структур реальності: матерії і духу, природи і надприродного. Цей концепт пов'язаний із категорією «суспільного уявного» в працях Корнеліуса Карсторіадіса і Чарльза Тейлора. Водночас вона пропонує новий аналітичний інструментарій, зокрема поняття «(не)релігійний темперамент». Дослідниця виводить це поняття з аналізу комунікаційних ситуацій із респондентами, беручи до уваги ступінь переконання, із яким вони висловлюються щодо власних (не)релігійних переконань, що, на думку авторки, виражає «основні нередуковані риси особистості». Таким чином, (не)релігійний темперамент авторка трактує як «незмінну рису особистості, яка стала психологічним самоописом власного розуму, феноменологічним посиланням на досвід», яка набуває кшталту: (не)спасительної віри, динамічної (не)віри, ерозійної (не)віри, індиферентної (не)віри, нерелігійного темпераменту.

Також значну евристичну цінність, на нашу думку, має запропонована у книзі таксономія релігійних типів, поширених серед науковців-природничників, локалізованих у соціокультурних контекстах Польщі та України, а саме: послідовний католик (сильна польська релігійність) / член громади (сильна українська релігійність); вибірково католик (середня польська релігійність) / випадкові практикуючі (середня українська релігійність); некатолик (слабка польська релігійність) / мінімально віруючий (українська слабка релігійність); агностик і атеїст (невіруючі з Польщі та України). В основу розрізнення покладено конфігурацію імаджинаріум, полів, а також (не)релігійного темпераменту вчених.

Монографія складається з восьми розділів і висновків. У першому розглядається теоретичний і соціокультурний контексти дослідження, зокрема дискусії навколо тези про секуляризуючий вплив науки на релігію. Науковиця також презентує важливі со-

ціологічні дослідження релігійності вчених та аналізує їхні результати.

Другий розділ присвячено теоретико-методологічним проблемам дослідження, яке спирається на засади й інструментарій обґрунтованої теорії. Авторка обґрунтовує, чому саме Польща й Україна були обрані у якості об'єкта дослідження, презентує його основний концептуальний апарат і порівняльний аналіз польського та українського релігійного контексту, який у першому випадку набуває ексклюзивного і монолітного, а в другому – інклюзивного і плюралістичного характеру.

У третьому розділі проаналізований історичний контекст розвитку науки в аспекті її опозиції до релігії. Авторка висвітлює автономізацію поля науки й формування модерного наукового і релігійного дискурсів та їхні взаємовпливи. Саме це, на її думку, викликало зміни в модерному імаджинаріумі та сприяє формуванню західної культурної пам'яті й уяви, і відлуння цих взаємоопосередкованих дискурсів знайшло відображення в інтерв'ю з польськими та українськими науковцями.

Четвертий розділ присвячений класифікації основних категорій (не)релігійних учених із Польщі та України. Ці категорії були сформульовані на основі тверджень учених, які заявляли про власну (не)релігійність та описували її. При цьому найважливішою рисою релігійності польської групи є ідентифікація з інституціоналізованим католицизмом, тоді як інституційна релігійність в українській групі була слабкою, а найбільш значна її частина репрезентувала приватизовану релігійність, релігійність без приналежності. Цей розділ також містить реконструкцію біографічних траєкторій розвитку (не)релігійного світогляду вчених в Польщі та Україні, причому авторка відзначає, що провідну роль у їх формуванні відігравали насамперед історичні й соціокультурні чинники, а не сама наукова кар'єра.

Аналізу механізмів формування кордонів між релігією і наукою присвячено п'ятий розділ книги. Вихідним пунктом для аналізу є індивід у світі релігійного плюралізму; авторка зазначає, що цей плюралізм становить певний виклик для польських учених через культурне вкорінення поляків у католицькій традиції.

Тут також здійснюється реконструкція висловлювань науковців щодо сутності й компетенції науки та релігії, природи і надприродного, а також кордонів між ними. Авторка стверджує, що тоді як польські вчені згодні щодо принципів науки, включаючи методологічний натуралізм, і ведуть мову про чітке розмежуван-

ня між наукою та релігією в академічному полі, наративи українців є дещо більш різноманітні. Окрім «ортодоксального» наукового наративу, були й такі, що кажуть про плинність кордону між сферою науки та релігії, і містять очевидне прагнення до їхньої уніфікації. Дуалістичний імаджинаріум, що оперує ідеєю трансцендентності, виявився в усіх польських формах релігійності, навіть в атеїзмі, тоді як український імаджинаріум містить онтологію, що наближалася до монізму, наголошуючи на єдності природи й надприродного.

У шостому розділі здійснюється реконструкція світоглядних засад науковців на підставі аналізу інтерв'ю. Дослідниця зазначає, що у всіх сферах, від інтерпретації Святого Письма до питання чудес, польські вчені дбали про дотримання межі між наукою та релігією, а їхні українські колеги схильні до розбудови наукового й релігійного синтезу та сакралізації недосліджених явищ.

Сьомий розділ представляє культурні образи (не)віри вчених і містить основні висновки, натомість восьмий розділ присвячений реконструкції типів світогляду (не)релігійних вчених з Польщі та України. Щодо джерел імаджинаріуму вчених, то, у випадку польських природознавців, це насамперед традиція католицька, присутність якої в культурній пам'яті суспільства, включно з наукою, зумовлена каналами релігійної соціалізації; натомість у випадку українських учених має місце специфічна богословська традиція православ'я, ремінісценції онтологічного наративу наукового атеїзму та пострадянського науково-популярного дискурсу.

Таким чином, авторка переконливо доводить, що наука може підтримувати розмивання віри лише за певних історичних і культурних умов, а також є продуктом взаємодії (не)релігійного темпераменту індивіда з онтологічним уявленням, характерним для його культурного середовища і станом наукової та релігійної сфер.

Марія Рогінська продовжує активно досліджувати проблематику, актуалізовану в монографії, залучаючи до дослідження матеріал із Литви, Греції та інших країн, тому ми можемо очікувати на нові праці авторки, які міститимуть уточнення щодо деяких дискусійних моментів роботи, на які потрібно звернути увагу. Авторка, зокрема, зазначає, що її цікавлять інституційні дискурсивні практики, у яких виявляється голос індивіда, його імаджинаріум, а також інституція й культура, тобто йдеться про три виміри: культурний, інституційний та індивідуальний. На нашу думку, авторка дуже вдало описує індивідуальний та культурний виміри, натомість не приділяє достатньої уваги інституційному. З

одного боку, дослідниця окреслює наукову інституцію як «поле», а з іншого – зазначає, що вона не бере до уваги способи організації роботи інституцій, а лише дискурсивні практики. Проте, якщо розглядати наукові інституції як поля або як «сегмент соціальної структури, який об'єднує індивідів, що діють на основі однакових критеріїв і цілей і конкурують один з одним за той самий тип капіталу» (Ibid., p. 67), не можна обійтися без звернення до того, як організований науковий процес в інституціях, їхню історію, демографічні особливості, специфіку наукової проблематики та як вона змінювалася за останні десятиліття. На наше переконання, без такого докладного розгляду інституційний дискурс залишається незрозумілим, не кажучи вже про те, що у книзі він представлений недостатньо.

Також потребує уточнення поняття «вчений», яким оперує авторка, застосовуючи, вочевидь, його до науковців, які працюють в установах ПАН і НАНУ. У зв'язку із цим постає питання, яким чином концептуальні схеми, котрі вибудовує дослідниця, «спрацюють» у середовищі університетської науки, наскільки відмінною буде загальна картина й висновки? Урешті-решт, наскільки вони, висновки, є універсальними й релевантними для опису наукового поля Польщі й України в цілому? Ці питання потребують подальшого вивчення.

На завершення зазначу, що не тільки предмет дослідження, але й широта охоплення проблематики і глибина аналізу дають нам підстави вважати книгу Марії Рогінської новаційною, піонерською. Переваги дослідження очевидні, а будь-яка ґрунтовна критика його припущень і висновків вимагає заглиблення в досліджувану проблематику тою ж мірою, як це зробила сама авторка.

Посилання / References

Rogińska, M. (2021), *Przyrodnicy o nadprzyrodzonym. Światopoglądy fizyków i biologów z Polski i Ukrainy*, NOMOS, Kraków.